

บทที่ ๔

การบำเพ็ญศีลบารมีของพระภุมิทัตชาดก

๔.๑ ประวัติพระภูริทัต

ภุมมิกชาดก^๑ เป็นเรื่องราวเมื่อครั้งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จพระราชดำเนินไปโปรดสัตว์ เป็นพยานาคชื่อภุมมิก มีฤทธิ์มาก ถูกพราหมณ์จับตัวไปทรมานแต่ก็ไม่โกรธและไม่ได้ทำร้ายตอบ เพราะกลัวจะเสียศีล พระพุทธองค์ทรงตรัสเล่าชาดกเรื่องนี้แก่อุบาสกทั้งหลายที่ฟัง รักษาศีลปฏิบัติ ๗ วัน ๗ คืน

๔.๑.๑ ขาติภูมิ พระภริยัตถ์เดิมชื่อหัตตะเป็นพระราชโอรสของท้าวธตรฐซึ่งเป็นพญานาค กับนางสมุทรสาซึ่งเป็นมนุษย์ แต่พระนางไม่ทราบวาท้าวธตรฐเป็นนาคเพราะแปลงกายเป็นมนุษย์และสั่งให้บริวารแปลงกายเป็นมนุษย์ทั้งหมด นางอยู่ณาคพิภพด้วยความสุขสบาย จนมีโอรส ๔ องค์ ชื่อว่า สุทิสนะ หัตตะ สุโภคะ และ อริฏฐะ อยู่มาวันหนึ่ง อริฏฐะได้ฟังนาคเพื่อนเล่นบอกว่า พระมารดาของตนไม่ใช่คน จึงทดลองดูโดยเนรมิต ภายกลับเป็นงู ขณะที่กำลังกินนมแม่อยู่ นางสมุทรสาเห็นลูก กลายเป็นงูก็ตกพระทัย ปิดอริฏฐะตกจากตัก เล็บของนาง ไปชวนเอานัยน์ตา อริฏฐะบอดไปข้างหนึ่ง ตั้งแต่นั้นมา นางจึงรู้ว่าได้ลงมาอยู่เมืองนาค

๔.๑.๒ การดำเนินชีวิต - การศึกษา ครั้นเมื่อพระโอรสทั้ง ๔ เติบโตขึ้น ท้าวธรรมฐักีทรงแบ่งสมบัติให้ครอบครัวคนละเขต ทัดตะผู้เป็นโอรส องค์ที่สองนั้น มาเฝ้าพระบิดามารดาอยู่เป็นประจำ ทัดตะเป็นผู้มีปัญหา เฉลียวฉลาดได้ช่วยพระบิดาแก้ไข ปัญหาต่างๆ อยู่เป็นนิจ แม้ปัญหาที่เกิดขึ้นกับเทวดา ทัดตะก็แก้ไขได้จึงได้รับการยกย่อง สรรเสริญว่า เป็นผู้ปรีชาสามารถ ได้รับขนานนามว่า ภูมิทัต คือ ทัดตะผู้เรืองปัญญา ภูมิทัตได้เคยไปเห็นเทวโลก ว่าเป็นที่น่ารื่นรมย์จึงตั้งใจว่า จะรักษาอุโบสถศีลเพื่อจะได้ไปเกิดใน เทวโลก จึงทูล ขออนุญาตพระบิดา ก็ได้รับอนุญาต แต่ท้าวธรรมฐักีสั่งว่า มิให้ออกไปรักษาศีลนอก **เขตเมืองนาค** เพราะอาจ เป็นอันตราย ครั้นเมื่อรักษาศีลอยู่ในเมืองนาค ภูมิทัตร่ำคาญว่าพวกฝูงนาคบริวาร ได้ท้อมล้อม ประณินบัติเฉพาะในตอนเช้าเท่านั้น ตั้งแต่บัดนั้นมา ภูมิทัตก็ขึ้นไปรักษาศีลอยู่ที่จอมปลวก ใกล้ต้นไทรริมแม่น้ำยมุนา ภูมิทัตตั้งใจ อธิษฐาน

^๑ ตูลายละเอียดยใน ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๗๘๔-๗๘๘/๓๐๔.

ว่า แม้ผู้ใดจะต้องการหนัง เอ็น กระดูก เลือดเนื้อของตน ก็เลยอมบริจาคให้ ขอเพียงให้ได้ รักษาศีล ให้บริสุทธิ์

๔.๑.๓ ประสบการณ์ชีวิต

ครั้งนั้นมียาพรานชื่อ เนสาท ออกเที่ยวล่าสัตว์ เผอิญได้ พบภริยัตตเข้า สอบถามรู้ว่าเป็น โอรสของ ราชานแห่งนาค ภริยัตตเห็นว่าเนสาทเป็นพรานมีใจบาปหยาบช้า อาจเป็น อันตรายแก่ตน จึง บอกแก่ พรานเนสาทว่า "เราจะพาท่าน กับลูกชาย ไปอยู่เมืองนาคของเรา ท่านทั้งสองจะมีความสุข สบายในเมือง นาคนั้น" พรานเนสาทหลงไปอยู่เมืองนาค ได้ไม่นาน เกิดคิดถึงเมืองมนุษย์จึงปรารถนา กับ ภริยัตตว่า "ข้าพเจ้าอยากจะกลับไปเยี่ยมญาติพี่น้อง แล้วจะออกบวช รักษาศีลอย่างท่านบ้าง" ภริยัตตรู้ ด้วยปัญญาว่าพรานจะเป็นอันตรายแก่ตน แต่ก็ไม่ทราบจะทำอย่างไรดี จึงต้องพาพรานกลับไป เมือง มนุษย์ พรานพอลูกก็ออกล่าสัตว์ต่อไปตามเดิม ต่อมาพราหมณ์อาลัมพายนได้ไปเรียนมนต์จับ พญานาคได้แล้วคิดไม่เชื่อจะจับพระภริยัตตนำไปแสดงตามที่ต่างๆ เพื่อเกิดทรัพย์แก่ตนโสมมัตตผู้เป็นลูก ชาย เกิดความละอายใจที่บิดาไม่ซื่อสัตย์ คิดทำร้ายมิตร คือภริยัตต จึงหลบหนีไป ระหว่างทาง เมื่อไป ถึงที่ภริยัตตรักษาศีลอยู่ ภริยัตตลืมหูลืมตาขึ้นดูก็รู้ว่า พราหมณ์คิดทำร้ายตน แต่หากจะตอบโต้ ถ้าพราหมณ์ เป็น อันตรายไป ศีลของตนก็จะขาด ภริยัตตปรารถนาจะรักษาศีล ให้บริสุทธิ์จึงหลบตาเสีย ขดกาย แนนิงไม่เคลื่อนไหว พราหมณ์ก็ร้ายมนต์อาลัมพายน เข้าไปจับภริยัตตไว้กด ศีรษะอ้า ปากออก เขย่าให้ สำรอกอาหารออกมา และทำร้าย จนภริยัตตเจ็บปวดแทบสิ้นชีวิต แต่ก็มีได้โต้ตอบ พราหมณ์จับ ภริยัตตใส่ย่ามตาข่าย แล้วนำไปออกแสดงให้ประชาชนดูเพื่อหาเงิน พราหมณ์บังคับให้ภริยัตตแสดงฤทธิ์ ต่างๆ ให้เนรมิตตัวให้ ใหญ่บ้าง เล็กบ้าง ให้ขด ให้คลาย แม่พังพาน ให้ทำสีกายเป็น สีต่างๆ พ่นไฟ พ่นควัน พ่นน้ำ ภริยัตตก็ยอมทุกอย่าง ชาวบ้าน ที่มาดูเวทนาสงสาร จึงให้ ข้าวของเงินทอง พราหมณ์ก็ ยิ่งโลภ พาภริยัตตไปเที่ยวแสดง จนมาถึงเมืองพาราณสี จึงกราบทูล พระราชาว่าจะให้นาคแสดงฤทธิ์ ถวายให้ทอดพระเนตร จนในที่สุดได้รับความช่วยเหลือจากพี่น้องจึงรอดพ้นมาได้

๔.๑.๔ สาเหตุของการออกบวช ในการบำเพ็ญบารมีของพญานาคภริยัตตนั้น สืบ เนื่องมาจาก ภริยัตตได้เคยไปเห็นเทวโลก ว่าเป็นที่น่ารื่นรมย์จึงตั้งใจว่า จะรักษาอุโบสถศีลเพื่อจะได้ ไปเกิดใน เทวโลก^๒ จึงทูล ขออนุญาตพระบิดา ก็ได้รับอนุญาต แต่ท้าวธตรฐสั่งว่า มิให้ออกไปรักษา อุโบสถนอก เขตเมืองนาค เพราะอาจ เป็นอันตราย ครั้นเมื่อรักษาศีลอยู่ในเมืองนาค ภริยัตต รำคาญ ว่าพวกฝูงนาคบริวาร ได้ห้อมล้อม ปรนนิบัติเฉพาะในตอนเช้าเท่านั้น ตั้งแต่นั้นมา ภริยัตตก็ขึ้นไป รักษาอุโบสถศีลอยู่ที่จอมปลวก ใกล้ต้นไทรริมแม่น้ำยมุนา ภริยัตตตั้งใจ อธิษฐานว่า แม้ผู้ใดจะตอง การหนัง เอ็น กระดูก เลือดเนื้อของตน ก็เลยอมบริจาคให้ ขอเพียงให้ได้ รักษาศีล ให้

^๒ ขุ.จรียา. (ไทย) ๓๓/๑๒/๗๔๗

เพราะเหตุนี้พระองค์จึงทรงเฝ้าสร้างสมบารมี เป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณเรื่อยมานานถึง ๒๐ อสงไขยกับหนึ่งแสนมหากัป ตลอดระยะเวลาอันยาวนานนี้ พระองค์ต้องท่องเที่ยวเวียนว่ายตายเกิดในภพภูมิต่าง ๆ ในพระชาติจำนวนมากมายนั้น มีพระชาติที่สำคัญยิ่งอยู่ ๑๐ ชาติและในพระชาติที่หกได้เสวยพระชาติเป็นพญานาคชื่อภริทัต บำเพ็ญศีลบารมี

ในการบำเพ็ญบารมีของพระภริทัตนั้น สืบเนื่องมาจาก การที่ได้มีโอกาสเห็นเวชยันตปราสาทและสมบัติของท้าวสักกะอันน่ารื่นรมย์ยิ่งนัก จึงปรารถนาจะบำเพ็ญศีลเพื่อไปเกิดในเทวโลกดังปรากฏใน พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก ว่า“เราปรารถนาวิมานของเหล่าเทวดาผู้ดำรงอยู่ในความสุขนั้น จึงเข้าไปจำอุโบสถศีลนอนอยู่บนจอมปลวก”^๓

จะเห็นได้ว่าพระภริทัตบำเพ็ญศีลอุบาสกบารมี เพราะต้องการไปเกิดในเทวโลกสวรรค์ จึงยอมสละเลือดเนื้อ เอ็น กระดูก ดังที่ได้ตั้งจิตอธิษฐานไว้ โดยไม่ยอมเสียศีลแม้จะทุกข์ทรมานเพียงใดก็ตาม

๔.๒ การบำเพ็ญศีลบารมีของพระภริทัต

พระภริทัต เป็นผู้มั่งมีฤทธิมาก ได้ไปยังเทวโลกพร้อมกับท้าววิรูปักษ์มหาราช ในเทวโลกนั้น ได้เห็นทวยเทพผู้สมบูรณ์ด้วยความสุขโดยส่วนเดียว จึงสมათาน ศีลวัตร เพื่อต้องการจะไปยังสวรรค์ นั้น พึงชำระร่างกาย บริโภค อาหารพอเป็นเครื่องเลี้ยงอาชีพอแล้ว อธิษฐานอุโบสถมืองค์ ๔ ประการว่า ผู้ใดพึงทำกิจด้วยผิวหนังก็ดี ด้วยเนื้อก็ดี ด้วยเอ็นก็ดี ด้วยกระดูกก็ดี ขอผู้นั้นจงนำเอาอวัยวะที่เราให้ไปเกิด แล้วนอน อยู่บนยอดจอมปลวก พรหมณ์อาลัมพายน อันบุคคลผู้ไม่รู้อุปการะที่ บุคคลอื่นทำแล้ว บอกแล้ว ได้จับพระภริทัตใส่ไว้ในตะกร้า ให้เล่น ในที่นั้นๆ แม้เมื่อพรหมณ์อาลัมพายน ใส่ไว้ในตะกร้า และบีบด้วยฝ่ามือ พระภริทัตก็ไม่โกรธเพราะกลัวศีลของตนจะขาด การ ที่ได้บริจาคชีวิตของตนเป็นของเขาแม้กว่าหญ้า ส่วนการล่องศีลนั้น เป็นเหมือนดังว่าแผ่นดิน จึงได้พึงสละชีวิตของตนสิ้นร้อยชาติเนืองๆ และไม่พึงทำลายศีลแม้เพราะเหตุแห่งทวีปทั้ง ๔ ถึงแม้จะถูก พรหมณ์อาลัมพายน ใส่ไว้ในตะกร้าก็ได้ทำจิตให้โกรธเคือง เพื่อ รักษาศีลเพื่อบำเพ็ญศีลบารมีให้เต็ม

พระศาสดา เมื่อทรงอาศัยกรุงสาวัตถี ประทับอยู่ในพระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภ อุบาสกทั้งหลาย แล้วตรัสพระธรรมเทศนานี้ ดังนี้ ในการบำเพ็ญบารมีของพระภริทัตนั้น สืบเนื่องมาจาก การที่ได้มีโอกาสเห็นเวชยันตปราสาทและสมบัติของท้าวสักกะอันน่ารื่นรมย์ยิ่งนัก จึงปรารถนาจะบำเพ็ญศีลเพื่อไปเกิดในเทวโลกดังปรากฏใน อรรถกถาหมานิปาตชาดก ภริทัตชาดก^๔

จะเห็นได้ว่ากระบวนการบำเพ็ญศีลของพระภริทัต เกิดจากการที่ได้ไปเห็นทวยเทพบนเทวโลก เสวยความสุขจึงปรารถนาอยากจะไปบ้าง จึงได้สมათานศีลอุโบสถขึ้นก่อนเป็นอันดับแรก

^๓ ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๘๑๐/๓๐๙.

^๔ ขุ.ชา.อ (ไทย) ๒๘/๕๔๕/๓๐๗.

ต่อมาได้สมานานบำเพ็ญศีลอุปบารมีโดยยอมสละ เลือด เนื้อ เอ็น กระดูก ให้ผู้ที่ต้องการ เพื่อรักษา ศีล จัดว่าเป็นศีลอุปบารมีอีกขั้นหนึ่งของพระโพธิสัตว์

๔.๓ เป้าหมายการบำเพ็ญศีลบารมี

การได้เกิดเป็นมนุษย์นั้นเป็นของยาก ต้องอาศัยกำลังความเพียรในการสั่งสมความดีอย่าง ยิ่งยวด พระพุทธองค์ทรงอุปมาความยากในการเกิดเป็นมนุษย์ไว้ว่า “ในท้องทะเลกว้างใหญ่สุดจะ ประมาณ มีเตาตาบอดทั้งสองข้างอยู่ตัวหนึ่ง ทุกๆ หนึ่งร้อยปี จะโผล่ขึ้นมาบนผิวน้ำ ๑ ครั้ง และใน ท้องทะเลนี้มีห่วงที่พอดีกับหัวเตาลอยอยู่อันหนึ่ง โอกาสที่เตาตาบอดจะโผล่หัวขึ้นมา แล้วเอาหัวสอด เข้าไปในห่วงพอดี มีความยากเพียงใด โอกาสที่จะได้เกิดเป็นมนุษย์นั้น มีความยากยิ่งกว่า”^๕

เมื่อเกิดมาแล้ว การที่จะรักษาชีวิตให้ดำเนินอยู่บนเส้นทางของการสร้างความดีไปได้ ตลอดรอดฝั่งก็ทำได้ยาก เพราะภัยและอันตรายต่างๆ ที่เกิดกับชีวิตของเรามีอยู่รอบตัว และการที่จะ ได้มีโอกาสฟังธรรมของสัตบุรุษเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก ในโบราณกาลผู้คนต่างแสวงหาความรู้อันแท้จริง และปรารถนาที่จะสนทนากับนักปราชญ์บัณฑิต เพื่อที่จะได้ดำเนินชีวิตให้ถูกต้องตามคำสอนอัน ประเสริฐ

พระโพธิสัตว์แต่ละพระองค์ กว่าจะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ต้องสร้างบารมีกัน ยาวนานหลายอสงไขยกับที่เดียว ท่านสร้างบารมีทุกรูปแบบ แม้บางชาติจะพลัดไปเกิดเป็นสัตว์ ดิรัจฉาน แต่ท่านก็ยังสร้างบารมี เพื่อมุ่งหวังพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ การอุปบัติขึ้นของพระ สัมมาสัมพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ จึงเป็นการยากอย่างนี้

การรักษาศีลนั้นมีไว้ว่าจะรักษาเพียงกายและวาจาเท่านั้น เพราะต้นของศีลจริง ๆ แล้วอยู่ ที่ใจ เรียกว่า เจตนา ส่วนรักษากายวาจานั้นเป็นเพียงให้เกิดกิริยาสวยงามให้เหมาะสมกับเพศที่ แสดงออกมาภายนอกเท่านั้น ที่จริงแล้วศีลมีต้นเหตุอยู่ที่ใจ จึงเรียกว่า มูลฐานของศีลมี ๓ อย่าง ๑. ใจกับกาย ๒. ใจกับวาจา ๓. ใจ กาย วาจา ฉะนั้นใจจึงเป็น หลักใหญ่ให้ศีลเกิดขึ้น คำว่ารักษาศีลก็คือ ปัญญาความรอบรู้ในศีลของตนจึงจะรักษาได้ จึงเรียกว่า สัมมาทิฎฐิ คือปัญญาความเห็นชอบ ความ รอบรู้และฉลาดในการรักษาศีล สัมมาสังกัปป คือใช้ปัญญาดำริพิจารณาตรึกตรองในศีลข้อนั้น ๆ ว่า จะรักษาอย่างไรศีลจะมีความบริสุทธิ์บริบูรณ์ สัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากัมมันโต การงานชอบ สัมมาอาชีโว เลี้ยงชีวิตชอบ คำว่า ชอบคำเดียวนี้นี้ก็มีความหมาย คือต้องมีปัญญาพิจารณาก่อนจึงพูด จึงเป็นวาจาชอบ มีปัญญาพิจารณาก่อนจึงทำงานนั้นจะไม่ผิดพลาด จึงเป็นการงานชอบ สัมมาอาชีโว เลี้ยงชีวิตชอบ คือ มีปัญญารอบรู้ในการเลี้ยงชีวิต จะหาอย่างไรจึงจะได้มาด้วยความชอบธรรมและ เลี้ยงชีวิตอย่างชอบธรรม ฉะนั้น ปัญญาในสัมมาทิฎฐิจึงเป็นขั้นเริ่มต้นที่สำคัญ ถ้าเริ่มต้นถูกต้องชอบ

^๕ ชุ.ชา (ไทย) ๒๗/๓๖๖/๑๐๐.

ธรรม อันต่อไปก็จะต้องชอบธรรม และจะเป็นแนวทางที่ชอบธรรมจนถึงที่สุด ถ้าเห็นผิดในชั้นเริ่มต้นนี้ ต่อไปก็จะเห็นผิดไปเรื่อย ๆ และเห็นผิดจนถึงที่สุดเช่นกัน ฉะนั้นการเรียนปริยัติ ต้องตีความหมายให้ชัดเจน ให้เข้าใจในเหตุผลและหลักความจริงอย่างแจ่มแจ้งจึงจะไม่มีปัญหาในการภาวนาปฏิบัติต่อไป^๖

๔.๓.๑ เป้าหมายของการบำเพ็ญศีล ก็เพื่อ การเกิดเป็นมนุษย์นั่นเอง ศีล ๕ ซึ่งเป็นคุณธรรมเบื้องต้นของการที่จะทำให้เกิดเป็นมนุษย์ หรือที่เรียกกันว่า **มนุษย์ธรรม คือ ธรรมะที่ทำให้เป็นมนุษย์** เรื่องศีล ๕ นี้ เป็นเรื่องที่คุณเหมือนว่าจะมีการกล่าวถึงกันบ่อยมากในพระพุทธศาสนา แม้ในการประกอบพิธีกรรมงานบุญ ก็จะมีการอาราธนาศีลทุกครั้งไป แต่โดยเนื้อแท้แล้ว คนที่จะรักษาศีล ๕ ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์นั้นไม่ใช่เรื่องง่ายเลย เป็นเรื่องที่ต้องใช้ความเพียร และมีความเข้าใจในเรื่องศีลอย่างถูกต้อง ไม่ใช่สักแต่ว่าเคยฟังเขามา แต่ไม่เคยลงมือปฏิบัติ อย่างนี้ชีวิตไม่ปลอดภัย มีโอกาสไปอบายภูมิสูงมาก ดังนั้น ต้องทำความเข้าใจในเรื่องศีลโดยสังเขป ดังนี้

ศีลมีความหมายได้หลายประการ แต่ความหมายที่ตรง ชัดเจน และนำไปสู่การปฏิบัติได้ คือ ศีล แปลว่า ความเป็นปกติของมนุษย์ มนุษย์มีความปกติอยู่ ๕ ประการ คือ^๗

๑. มนุษย์มีปกติไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ทำชีวิตสัตว์ให้ตกลงไป ชีวิตเป็นสิ่งที่ทุกคนรักที่สุด ไม่ว่าจะเป็นคนหรือสัตว์ก็รักชีวิตด้วยกันทั้งนั้น เมื่อชีวิตสิ้นไป ก็เป็นอันว่าหมดสิ้นทุกสิ่งทุกอย่าง ดังนั้นมนุษย์จึงไม่ฆ่าหรือเบียดเบียนกัน

๒. มนุษย์มีปกติไม่ลักขโมย เพราะนอกจากชีวิตแล้ว ทรัพย์สินของใคร ใครก็รัก ก็หวง หากเราไปขโมยของของใคร ก็คงไม่มีใครยอม ดังนั้นมนุษย์จึงไม่ลักขโมยทรัพย์ของใคร

๓. มนุษย์มีปกติไม่ประพฤติดีในบุตร ภรรยา สามีของผู้อื่น บุคคลที่รักที่สุดนอกจากตัวเราแล้ว ยังมีบุตร ภรรยา สามี หากมีใครมาประพฤติดีในบุตร ภรรยา สามี ย่อมไม่มีใครให้อภัยอย่างแน่นอน ดังนั้นมนุษย์จึงมีปกติรักเดียวใจเดียว

๔. มนุษย์มีปกติไม่พูดโกหกหลอกลวงกัน เพราะความจริงใจไม่โกหกกันเป็นสิ่งที่สำคัญ แม้จะเป็นบุตร ภรรยา สามี ที่รักกันมาก หากรู้ว่าเขาหรือเธอไม่ซื่อสัตย์แล้ว ย่อมหมดรักได้ ดังนั้นมนุษย์จึงไม่โกหกหลอกลวงกัน

^๖ พระอาจารย์ทูล ขิปปปัญโญ, **สัมมาทิฐิ เล่ม ๑**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์ธรรมะ ๒๕๔๖), หน้า ๑๓.

^๗ DMC., **บทความ ตายแล้วไปไหน/ทำไมถึงเกิดมาเป็นมนุษย์** [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : http://www.dmc.tv/page_print.php.html. [๒๖ กันยายน ๒๕๕๕].

๕. มนุษย์มีปกติไม่ดื่มสุรา ไม่เสพยาเสพติด เพราะสิ่งเหล่านี้ทำให้ขาดสติ สภาวะแห่งความเป็นมนุษย์จะลดลงมาก มีกิริยาอาการต่างๆ ที่ไม่เหมาะสม และมีโอกาสละเมิดศีลข้ออื่นๆ อีกด้วย ดังนั้นมนุษย์จึงไม่ดื่มสุราเสพยาเสพติด

ความปกติของมนุษย์ มีสิ่งที่พระพุทธร่องค์ทรงบัญญัติดังที่ใครหลายคนเข้าใจ พระองค์ทรงเป็นผู้ค้นพบว่า ศีล ๕ เป็นกฎธรรมชาติ เป็นนิสัยที่มนุษย์จะต้องปฏิบัติทุกคน ไม่ว่าจะมีความเชื่อชาติหรือศาสนาใดก็ตาม หากเป็นมนุษย์แล้วจะต้องปฏิบัติทุกคน หากไม่ปฏิบัติแล้ว จะนำมาซึ่งความเดือดร้อนต่อตนเองและสังคมโดยรวม

การบำเพ็ญศีลบารมี เพื่อระงับกายไม่ให้ทำร้ายผู้ใด หรือสัตว์ใดจนเกิดความลำบากเดือดร้อน การระงับวาจาไม่ให้กระทบกระทั่งผู้ใดหรือสัตว์ใด จนเกิดความลำบากเดือดร้อน การระงับใจไม่ให้คิดที่จะทำร้ายผู้ใดหรือสัตว์ใด ไม่ให้มีความต้องการที่จะเห็นผู้ใดหรือสัตว์ใด ได้รับความพินาศย่อยยับ การรักษาศีลจึงเป็นการประคับประคองจิตไม่ให้ คิดร้าย ประคับประคองวาจาไม่ให้พูดร้าย ประคับประคองกายไม่ให้ทำร้ายใครๆ อันเป็นเหตุให้เขาเกิดความเจ็บปวดทุกข์ทรมาน เกิดความโศกเศร้าเสียใจนั่นเอง สูงสุดเพื่อจะรักษาศีลจึงยอมสละได้แม้กระทั่งชีวิต

พระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญศีล สังสมเป็นศีลบารมีมาตลอดเวลาช้านาน ทั้งรักษาจิตมิให้โกรธรักษาศีลไว้โดยไม่อาลัยแก่ชีวิตเลือดเนื้อ ดังนั้น^๕

ศีลบารมี ได้แก่ ศีลที่บำเพ็ญด้วยรักษายิ่งกว่าคนที่รักษาทรัพย์สิน เพื่อพระโพธิญาณ แม้จะสูญเสียคนรักและทรัพย์ แต่จะไม่ยอมทำลายศีล

ศีลอุปบารมี ได้แก่ ศีลที่บำเพ็ญด้วยรักษายิ่งกว่าอวัยวะร่างกายของตน เพื่อพระโพธิญาณ แม้จะสูญเสียอวัยวะร่างกาย แต่จะไม่ยอมทำลายศีล

ศีลปรมาตบารมี ได้แก่ ศีลที่บำเพ็ญด้วยรักษาศีลกว่าชีวิตของตน เพื่อรักษาศีลยอมสละได้แม้กระทั่งชีวิต ซึ่งเป็นการรักษาศีลอย่างสูงสุด โดยมีพระโพธิญาณเป็นเป้าหมาย ดังพระพุทธเจ้าตรัสไว้เมื่อครั้งเกิดเป็นภริทัตว่า "ใครต้องการ หนึ่ง เอ็น กระดูก หรือเลือดเนื้อของเรา"

สรุปเป้าหมายของการบำเพ็ญศีลบารมี ของพระโพธิสัตว์ก็คือ การได้เกิดมามีอัตภาพเป็นมนุษย์ เพื่อที่จะบำเพ็ญศีลบารมีโดยมีพระโพธิญาณ (ญาณคือปัญญาตรัสรู้,มรรคญาณทั้งสี่มีโสดาปัตติมัคคญาณ เป็นต้น) เป็นเป้าหมายอันสูงสุด

๔.๔ วิเคราะห์ศีลบารมีในภริทัตชาดกที่มีต่อสังคมไทย

ศีลธรรมตามความหมายที่กล่าวโดยทั่วไปนั้น จะเข้าใจในลักษณะของการสำรวมระงับกาย วาจา และโยงถึงระดับจิตใจ เมื่อกล่าวตามลักษณะที่เข้าใจกันโดยความหมายรวมก็เพื่อช่วยเกื้อกูลกัน

^๕สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ธรรมวิภาค ปริจเฉทที่๒,(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘) หน้า ๑๐๙.

ตามความต้องการของสังคม ความมุ่งหมายของศิลปินจึงเกี่ยวเนื่องกับความประเพณีทางด้านกาย วาจา และจิตใจ ที่ต่อเนื่องกันเป็นระบบ ดังนั้น คุณค่าของศิลปินจึงแผ่กระจายกว้าง ไปในสังคมทุกระดับชั้น จริยธรรมในสังคมที่แล้ว ๆ มา ได้รับอิทธิพลจากวัด วัดเป็นตัวกำหนดคุณค่า เพราะพระเป็นทั้งครู เป็นทั้งผู้นำทางสติปัญญาที่เสียสละ และบริสุทธิ์ แม้มหาชนในสังคมจะท้อแท้ทำอะไรไม่ได้ ก็พยายามเข้าใกล้ (อุบาสก อุบาสิกา แปลว่า ผู้อยู่ใกล้) พยายามไปวัดในวันพระ พยายามปฏิบัติศาสนธรรม พยายามเป็นพระภิกษุเป็นสามเณร ถ้าเป็นได้ (ผู้ชายมักบวชกันแทบทั้งนั้น) ถ้าเป็นไม่ได้ก็พยายามอุปถัมภ์บำรุงด้วยปัจจัยสี่ เพื่อจะได้แรงกระตุ้นจากทางพระศาสนาเป็นพลังกระตุ้นความประพฤติปฏิบัติในสังคมนั่นเอง^๙

จากการที่สังคมไทย เป็นสังคมที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับวังและวัด การที่อุบาสก อุบาสิกา ได้นิยามที่จะสมานทานรักษาอุบาสก ในวันพระ และการที่พุทธศาสนิกชนทั่วไปได้นำหลักธรรมคำสั่งสอนดังกล่าวข้างต้น มาประพฤติปฏิบัติ ตลอดจนการที่เหล่าประชากรปฏิบัติตามเบื้องพระยุคลบาทคือ ตั้งมั่นอยู่ในหลักธรรม มีการรักษาศีล เป็นต้นนั้น แสดงให้เห็นได้ว่าเป็นร่องรอยประการหนึ่งของอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของสังคมไทย ในการบำเพ็ญศิลปกรรม ซึ่งปรากฏพบได้โดยทั่วไปนั่นเอง

ดังนั้น การบำเพ็ญศิลปของอิทธิพลต่อนั้นจึงมีอิทธิพลต่อสังคมไทยในหลายด้าน ทั้งนี้เนื่องจากอิทธิพลดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งของหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาในฐานะเป็นหลักศีลธรรมหรือจริยธรรมพื้นฐานที่ผสมผสานกับคติความเชื่อดั้งเดิมที่ได้หล่อหลอม หรือขัดเกลาอุปนิสัยใจคอ มารยาท และบุคลิกภาพของคนไทย มาเป็นเวลาช้านาน โดยได้รับพลังในการเสริมสร้างให้แข็งแกร่งเสมอมาด้วยบรรดาครูบาอาจารย์ นักเผยแพร่ และอรหันต์บุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยคุณธรรมแห่งศีลสมาธิ และปัญญา^{๑๐}

การรักษาศีล ศิลปินว่าความปกติ คือสิ่งหรือกติกาที่บุคคลจะต้องระวางรักษาตามเพศตามฐานะ ศิลปินมีหลายระดับ คือ ศิล ๕ ศิล ๘ ศิล ๑๐ และ ศิล ๒๒๗ และในบรรดาศิลชนิดเดียวกัน ก็ยังจัดแยกออกเป็น ระดับธรรมดา มัชฌิมาศีล (ศีลระดับกลาง) และอธิศีล (ศีลอย่างสูง คือ ศีลอย่างอุกฤษฏ์) คำว่ามนุษย์นั้นคือผู้มีใจอันประเสริฐ คุณธรรมที่เป็นปกติของมนุษย์ที่จะต้องทรงไว้ให้ได้ตลอดไป ก็คือ ศิล ๕ บุคคลที่ไม่มีศีล ๕ ไม่เรียกว่ามนุษย์ แต่อาจจะเรียกว่า “คน” ซึ่งแปลว่า ยุ่ง ในสมัยพุทธกาลผู้คนมักจะมีศีล ๕ ประจำกันเป็นนิมิต ศิล ๕ จึงเป็นเรื่องปกติของบุคคลใน

^๙ ส.ศิริลักษณ์, ศาสนากับสังคมไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เทียนวรรณ, ๒๕๒๕), หน้า ๒๖.

^{๑๐} สมโภชน์ ยิ่งสังข์, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ศิลปกรรมในอิทธิพลของพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๖๙.

สมัยนั้น และจัดว่าเป็น “มนุษยธรรม” ส่วนหนึ่งในมนุษยธรรม ๑๐ ประการเป็นปกติ (ซึ่งรวมถึงศีล ๕ ด้วย)

การรักษาศีล เป็นการเพียรพยายามเพื่อระงับโทษทางกายและวาจา อันเป็นเพียงกิเลสอย่างหยาบ มิให้กำเริบขึ้น และเป็นการบำเพ็ญบุญบารมี ที่สูงขึ้นกว่าการให้ทาน ทั้งในการถือศีลด้วยตนเอง ก็ยังได้บุญมากน้อยต่างกันตามลำดับไปดังต่อไปนี้ คือ^{๑๑}

๑. การให้ธรรมทาน แม้จะมากถึง ๑๐๐ ครั้ง ก็ยังได้บุญน้อยกว่าการถือ ศีล ๕ แม้จะได้ถือแต่เพียงครั้งเดียว

๒. การถือศีล ๕ แม้จะมากถึง ๑๐๐ ครั้ง ก็ยังได้บุญน้อยกว่าการถือศีล ๘ แม้จะถือแต่เพียงครั้งเดียวก็ตาม

๓. การถือศีล ๘ แม้จะมากถึง ๑๐๐ ครั้ง ก็ยังได้บุญน้อยกว่าการถือศีล ๑๐ คือการบวชเป็นสามเณรในพระพุทธศาสนา แม้จะบวชได้แต่เพียงวันเดียวก็ตาม

๔. การที่ได้บวชเป็นสามเณรในพระพุทธศาสนา แล้วรักษาศีล ๑๐ ไม่ให้ขาด ไม่ต่างพร้อย แม้จะนานถึง ๑๐๐ ปี ก็ยังได้บุญน้อยกว่า ผู้ที่ได้อุปสมบทเป็นพระพุทธศาสนา มีศีลปาติโมกข์สังวร ๒๒๗ แม้จะบวชมาเพียงวันเดียวก็ตาม

ฉะนั้นในฝ่ายศีลแล้ว การได้อุปสมบทเป็นพระในพุทธศาสนาได้บุญบารมีมากที่สุด เพราะเป็น เนกขัมมบารมี ในบารมี ๑๐ ซึ่งเป็นการออกจากกาม เพื่อนำไปสู่การปฏิบัติธรรมขั้นสูง ๆ ก็คือการภาวนา เพื่อ มรรค ผล นิพพาน ต่อไป ผลของการรักษาศีลนั้นมีมาก ซึ่งจะยังประโยชน์สุขให้แก่คนผู้นั้นทั้งในชาตินี้และชาติหน้า เมื่อได้ละอัตภาพนี้ไปแล้ว ย่อมส่งผลให้ได้ไปบังเกิดในเทวโลก ๖ ชั้น ซึ่งแล้วแต่ความละเอียดประณีตของศีลที่รักษาและบำเพ็ญมา^{๑๒}

มนุษย์เป็นสัตว์พิเศษ ซึ่งแตกต่างจากสัตว์ทั้งหลาย สิ่งที่ทำให้มนุษย์เป็นสัตว์พิเศษได้แก่สิกขา หรือการศึกษา คือการเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนา มนุษย์ที่ฝึก ศึกษา หรือพัฒนาแล้ว ชื่อว่า “สัตว์ประเสริฐ” เป็นผู้รู้จักดำเนินชีวิตที่พึ่งตนเอง และช่วยให้สังคมดำรงอยู่ในสันติสุขโดยสวัสดิ์ ในภurit พหุชาตกได้กล่าวถึงเรื่องศีลที่พระภurit พหุชาตกได้บำเพ็ญศีลด้วยความตั้งใจจริงจนเป็นศีล บารมี โดยมีหลักธรรมที่สามารถนำมาปรับใช้ได้ ในสังคมไทยดังต่อไปนี้

^{๑๑} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, วิธีสร้างบุญบารมี, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๑๖-๑๗.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๘.

๔.๔.๑ ศิลปกรรมที่มีผลต่อสังคม

จากศิลปกรรมที่ได้นำเสนอในกรณีศึกษา ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นประโยชน์ทั้งต่อตนเองและต่อสังคมมาก เพราะพระภิกษุที่ไม่ได้พบกัลยาณมิตรจึงทำให้เสียประโยชน์ตน ได้มีการขัดเกลาชำระกายชำระใจ ให้บริสุทธิ์ เป็นกรรมที่พึงกระทำ มี ๓ อย่าง คือ

๑. **กายสุจริต** ความประพฤติชอบด้วยกาย ไม่เบียดเบียนทำร้ายผู้อื่น ไม่ลักขโมยทรัพย์สินผู้อื่น และล่วงประเวณีผิดจารีตนิยมที่ไม่ชอบด้วยกฎหมาย

๒. **วจีสุจริต** ความประพฤติชอบด้วยวาจา ไม่พูดเท็จ หลอกลวงเอาผลประโยชน์ของผู้อื่น พูดคำหยาบเยาะเย้ยเสียดสี และพูดส่อเสียดยุแหยให้แตกแยกความสามัคคีกัน

๓. **มโนสุจริต** ความประพฤติชอบด้วยใจ ไม่มีอุปกิเลสใจคอก่อกวน คิดโลภเห็นแก่ตัว ปองร้ายผูกเวรทำลายผู้อื่น และไม่มีทัศนคติที่ไม่ดีต่อครองธรรมไม่คิดขัดแย้งต่อกฎแห่งกรรม ไม่ประพฤติผิดในทางที่ชั่ว ผลกรรมในภายหลังจะได้เสวยกรรมอันดีงามที่ได้กระทำไว้ทำให้อยู่อย่างมีความสุข

การที่จะมีความสุขดังที่กล่าวมานั้น เราจะต้องเรียนรู้หลักคุณธรรมเพื่อที่จะนำมาพัฒนาตนและสังคมได้นั้นจะต้องมีคุณธรรม ๗ เป็นสิ่งที่จะต้องประพฤติปฏิบัติให้ถึงพร้อมและไม่ควรคบคนพาลซึ่งจะต้องหลีกเลี่ยงดังต่อไปนี้

๑. **กัลยาณมิตรตตา (มีกัลยาณมิตร)**^{๓๓} แสวงหาแหล่งปัญญาและแบบอย่างที่ดีคือ อยู่ร่วมกันหรือใกล้ชิดกัลยาณชน เริ่มต้นตั้งแต่พ่อแม่เป็นกัลยาณมิตรในครอบครัว รู้จักคบคน และเข้าร่วมสังคมกับกัลยาณชน ที่จะมีอิทธิพลชักนำและชักชวนกันให้เจริญงอกงามในการพัฒนาพฤติกรรมจิตใจ และปัญญา โดยเฉพาะให้เรียนรู้และพัฒนาการสื่อสารสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ด้วยเมตตา มีศรัทธาที่จะดำเนินตามแบบอย่างที่ดี และรู้จักใช้ปัจจัยภายนอก ทั้งที่เป็นบุคคล หนังสือ และเครื่องมือสื่อสารทั้งหลาย ให้เป็นประโยชน์ในการแสวงหาความรู้และความดีงาม เพื่อนำมาใช้ในการพัฒนาชีวิต แก้ปัญหาและทำการสร้างสรรค์

๒. **ศีลสัมปทา (ทำศีลให้ถึงพร้อม)**^{๓๔} มีวินัยเป็นฐานของการพัฒนาชีวิต คือรู้จักจัดระเบียบความเป็นอยู่กิจกรรมกิจการและสิ่งแวดล้อมให้อื้อโอกาสแก่การพัฒนาชีวิต อย่างน้อยมีศีลขั้นพื้นฐาน คือมีพฤติกรรมที่ถูกต้องในความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางสังคม ด้วยการอยู่ร่วมกันเพื่อนมนุษย์อย่างเกื้อกูลไม่เบียดเบียนกัน และในความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุด้วยการกินใช้ปัจจัย ๔ ตลอดจนอุปกรณ์เทคโนโลยีทั้งหลาย ในทางที่ส่งเสริมคุณภาพชีวิต เกื้อหนุนการศึกษา การสร้างสรรค์ และระบบคุณธรรมสัมพันธ์ของธรรมชาติ

^{๓๓} ม.อ.(ไทย) ๑๔/๔๙/๔๓., อภ.อภ.อภ.(ไทย) ๒๓/๗๖/๓๔๐

^{๓๔} ส.ม.อ.(ไทย)๓/๔๙-๖๒/๑๙๖.

๓. ฉันทสัมปทา (ทำฉันทะให้ถึงพร้อม)^{๑๕} มีจิตใจใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์ คือเป็นผู้มีความ มีพลังแห่งความใฝ่รู้ ใฝ่ดี ใฝ่ทำ ใฝ่สร้างสรรค์ ใฝ่สัมฤทธิ์ ใฝ่ความเป็นเลิศ อยากช่วยทำทุกสิ่งทุกคน ที่ตนประสบเกี่ยวข้องให้เข้าถึงภาวะที่ดีงาม ไม่หลงติดอยู่แค่คิดจะได้จะเอาและหาความสุขจากการ เสพบริโภค ที่ทำให้จมอยู่ไถ่วังวนแห่งความมัวเมาและความแย่งชิง แต่รู้จักใช้อิทธิย มีตา ดู หู ที่ฟัง เป็นต้น ในการเรียนรู้ หาความสุขจากการศึกษา และมีความสุขจากการทำสิ่งดีงาม ด้วยการใช้ สมองและมือในการสร้างสรรค์

๔. อัตตสัมปทา (ทำตนให้ถึงพร้อม)^{๑๖} มุ่งมั่นฝึกตนจนเต็มสุดภาวะที่ความเป็นตนจะ ให้ถึงได้ คือ ระลึกอยู่เสมอถึงความจริงแท้แห่งธรรมชาติของมนุษย์ผู้เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ และต้องฝึก ซึ่งเมื่อฝึกแล้วจะประเสริฐเลิศสูงสุดแล้วตั้งใจฝึกตนจนมองเห็นความยากอุปสรรคและปัญหา เป็นจุด เวทีทดสอบและพัฒนาสติปัญญาความสามารถ มีจิตสำนึกในการพัฒนาตนยิ่งขึ้นไปอีก จนเต็มสุด แห่งศักยภาพ ด้วยการพัฒนาที่พร้อมทุกด้าน ทั้งพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา

๕. ทิณฐิสัมปทา (ทำทิณฐิให้ถึงพร้อม)^{๑๗} ถือหลักเหตุปัจจัยมองอะไรๆ ตามเหตุและ ผล คือ ตั้งอยู่ในหลักความคิดความเชื่อถือที่ดีงามมีเหตุผล อย่างน้อยถือนหลักเหตุปัจจัย ที่จะ นำไปสู่การพิจารณาไตร่ตรองสืบสวนค้นคว้าเป็นทางเจริญปัญญา และเชื่อการกระทำว่าเป็นอำนาจ ใหญ่สุดที่บันดาลชะตากรรม กับทั้งพฤติกรรมและจิตใจที่อยู่ในอำนาจเหตุผล แม้จะฝึกใฝ่ทำให้ สำเร็จและดีงามสูงสุด ก็รู้เท่าทันความเป็นไปได้ภายในขอบเขตของเหตุที่มีและที่ทำ ไม่วู่วามโววาย เอาแต่ใจตน ตลอดจนไม่ปล่อยตัวเลื่อนไหลไปตามกระแสความตื่นข่าวและค่านิยม

๖. อัมพาตสัมปทา (ทำความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม)^{๑๘} ตั้งตนอยู่ในความไม่ประมาท คือ มีจิตสำนึกในความไม่เที่ยง มองเห็นตระหนักถึงความไม่คงที่ ไม่คงทน และไม่คงตัว ทั้งของ ชีวิตและสิ่งทั้งหลายรอบตัว ซึ่งเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยทั้งภายในและภายนอกตลอดเวลา ทำ ให้นิ่งนอนใจอยู่ไม่ได้และมองเห็นคุณค่าความสำคัญของกาลเวลา แล้วกระตือรือร้นขวนขวายเร่ง ศึกษาและป้องกันแก้ไขเหตุปัจจัยของความเสื่อม และส่งเสริมเหตุปัจจัยของความเจริญอกงาม โดยใช้เวลาทั้งคืนวันที่ผ่านมาให้เป็นประโยชน์มากที่สุด

๗. โยนิโสมนสิการสัมปทา (ทำโยนิโสมนสิการให้ถึงพร้อม)^{๑๙} ฉลาดคิดแยกคายให้ได้ ประโยชน์และความจริง คือรู้จักคิด รู้จักพิจารณา มองเป็น คิดเป็น เห็นสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็นไปใน

^{๑๕} ส.ม.อ.(ไทย)๓/๔๙๖/๑๙๖.

^{๑๖} ส.ม.อ.(ไทย)๓/๔๙-๖๒/๑๙๖.

^{๑๗} ส.ม.อ.(ไทย)๓/๔๙-๖๒/๑๙๗.

^{๑๘} ส.ม.อ.(ไทย)๓/๔๙-๖๒/๑๙๘.

^{๑๙} ส.ม.อ.(ไทย)๓/๔๙-๖๒/๑๙๙.

ระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยโดยใช้ปัญญาพิจารณาสอบสวนสืบค้นวิเคราะห์วิจัย ไม่ว่าจะเพื่อให้เห็นความจริง หรือเพื่อให้เห็นในแง่ด้านที่จะใช้ให้เป็นประโยชน์ กับทั้งสามารถแก้ไขปัญหาและจัดทำดำเนินการต่าง ๆ ให้สำเร็จได้ด้วยวิธีการแห่งปัญญาที่จะทำให้พึงตนเองและเป็นที่พึงของคนอื่นได้

นอกจากจะปฏิบัติตามข้อที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว ก็ควรจะละข้อเสื่อมดังต่อไปนี้จึงจะเกิดประโยชน์มากขึ้นดังนี้

- กรรมกิเลส ๕ ประการ^{๒๐} คือ

๑. ปาณาติบาตฆ่าสัตว์
๒. อทินนาทานลักทรัพย์
๓. กาเมสุมิฉฉาจาร ประพฤติผิดในกาม
๔. มุสาวาท พูดเท็จ
๕. สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐฐาน การบริโภคสุรายาเมา

- ไม่ดำเนินทางเสื่อมแห่งโกศะ (อบายมุข) ๖ ประการ^{๒๑} คือ

๑. ตีฆ่าสุราและของมีนเมา
๒. เทียวกลางคืน
๓. เทียวดูการละเล่น
๔. เล่นการพนัน
๕. คบคนชั่วเป็นมิตร
๖. เกียจคร้านทำงาน

- ไม่ทำบาปในฐานะ ๔ ประการ^{๒๒} คือ

๑. ฉันทาคติ ลำเอียงเพราะชอบ
๒. โทสาคติ ลำเอียงเพราะไม่ชอบ
๓. โมหาคติ ลำเอียงเพราะเขลา
๔. ภยาคติ ลำเอียงเพราะกลัว

- มีความประพฤติดีประพฤติดชอบ ๓ ประการ^{๒๓}

๑. กายสุจริต ความประพฤติชอบด้วยกาย

^{๒๐}ที่.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๔๕/๒๐๑.

^{๒๑}ที่.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๔๗/๒๐๒.

^{๒๒}ที่.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๔๖/๒๐๑.

^{๒๓}ที่.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๐.

๒. วีสัจจริต ความประพฤติชอบด้วยวาจา

๓. มโนสุจริต ความประพฤติชอบด้วยใจ

- หลักการปฏิบัติในการดำรงชีวิตให้สำเร็จสมความมุ่งหมาย ๔ ประการ^{๒๔}

๑. สัทธาสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยศรัทธา

๒. ศีลสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยศีล

๓. จาคสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยการบริจาค

๔. ปัญญาสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยปัญญา

- คุณสมบัติของบุคคลไม่ควรตระหนี่ ๕^{๒๕} ประการ

๑. อาวาสมัจฉริยะ ความตระหนี่ที่อยู่

๒. กุลมัจฉริยะ ความตระหนี่ตระกูล

๓. ลาภมัจฉริยะ ความตระหนี่ลาภ

๔. วัฒนมัจฉริยะ ความตระหนี่วรรณะ

๕. ธัมมมัจฉริยะ ความตระหนี่ธรรม

- ปฏิบัติตามหลักการสงเคราะห์ยึดเหนี่ยวใจคนเรียกว่า สังคหวัตถุ ๔^{๒๖} คือ

๑. ทาน การให้

๒. เปยยวัชชะ วาจาเป็นที่รัก

๓. อัถถจริยา การประพฤติประโยชน์

๔. สมานัตตตา การวางตนสม่ำเสมอ

- ให้รู้จักมิตรแท้มิตรเทียมซึ่งควรคบและไม่ควรคบ ได้แก่มิตรเทียม ๔ จำพวก^{๒๗}

๑. คนปอกลอก

๒. คนดีแต่พูด

๓. คนหัวประจบ

๔. คนชวนฉิบหาย

^{๒๔} วจ.จตุกก.(ไทย) ๒๐/๖๑/๑๐๑.

^{๒๕} พุ.จุ. (ไทย) ๓๐/๒/๔๙.

^{๒๖} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๓/๒๙๔.

^{๒๗} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๕๔/๒๐๗.

- มิตรแท้ ๔ จำพวก^{๒๘} คือ

๑. มิตรอุปการะ
๒. มิตรร่วมทุกข์ร่วมสุข
๓. มิตรแนะนำประโยชน์
๔. มิตรมีน้ำใจ

- ขันติ โสรัจจะ ธรรมะที่จะทำตนให้ดังงาม^{๒๙}

ขันติ ความอดทน

โสรัจจะ ความเสงี่ยม

ขันติ คือ ความอดทนต่ออารมณ์ที่ไม่เป็นที่พอใจ (อกนิฐารมณ์) ไปได้ อด คือ ไม่ได้ ในสิ่งที่ต้องการ ทำให้อดส่วนทน คือได้ในสิ่งที่ไม่ปรารถนา จึงจำเป็นต้องทน

ความอดทน โดยประเภที่มี ๔ คือ

๑. ทนต่อความลำบากตรากตรำ ได้แก่ ทนต่อการทำงาน ไม่หวั่นหวาดต่อความเหนื่อยยาก หนาว ร้อน และลมแดด เป็นต้น
๒. ทนต่อความเจ็บป่วยไข้ ได้แก่ อดทนต่อทุกขเวทนา อันเกิดมีเพราะความเจ็บไข้ มีประการต่าง ๆ แม้ที่สุดทนทุกขเวทนาแสนสาหัส ก็ไม่แสดงอาการกระสับกระส่าย
๓. ทนต่อความเจ็บใจ ได้แก่ ทนต่อการหมิ่นประมาท ที่ผู้อื่นกล่าวคำเสียดสี หรือกระทบกระทั่งในขณะทำงาน เป็น
๔. ทนต่ออำนาจกิเลส คือราคะ โทสะ และโมหะที่คุกรุ่นอยู่ในใจของเรา พร้อมทั้งจะแสดงออกมาได้ทุกเมื่อ

การอดทนต่อความลำบากตรากตรำ มีผลดีทำให้การงานลุล่วงไปได้ อดทนต่อความเจ็บป่วยไข้จะทำให้เป็นผู้มีสติสัมปชัญญะครบบริบูรณ์ อดทนต่อความเจ็บใจและกิเลสตัณหาจะช่วยป้องกันความผิดพลาด อันจะเกิดขึ้นด้วยโทสะเสียได้ ผู้ที่มีความอดทนจะทำให้การทำหน้าที่กลายเป็นมิตรประสบความสำเร็จ เหมือนลักษณะของแผ่นดิน แม้ต้นไม้อื่น ๆ แผ่นดินก็ยังทรงไว้ได้ อดทนจนเปลี่ยนเรื่องร้ายให้กลายเป็นเรื่องดี ยอมรับด้วยใบหน้าชื่นบาน เขาจะตำหนิติเตียนว่าหาญคาย เสียดสีให้เจ็บใจอย่างไรก็ทนได้ ไม่แสดงอาการโต้ตอบ

^{๒๘}ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๖๐/๒๐๙.

^{๒๙}ส.ส.อ.(ไทย) ๑/๑๓๕/๑๕๘.

โลรัจจะ ได้แก่ ความเสี่ยม ความรู้จักทำใจให้แช่มชื่น ในเมื่อต้องอดทน มีความยั้มแย้ม และแช่มชื่นเบิกบาน ความเสี่ยมใช้ในลักษณะที่ต้องอดทน คือไม่แสดงกิริยาเสี่ยออกเสี่ยใจให้ปรากฏ เกินงาม

ขันติ มีอานิสส ๕ ประการ คือ

๑. คือเป็นที่รักใคร่ของคนเป็นอันมาก
๒. ไม่มากด้วยเวร
๓. ไม่มากด้วยโทษ
๔. ไม่หลงทำกาลกิริยา
๕. เมื่อกายแตกดับขันธเบื้องหน้าแต่มรณะ ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์

ดูกรภิกษุทั้งหลาย อานิสสของความอดทน ๕ ประการนี้ ๕ ประการเป็นไฉน คือ ผู้อดทนย่อมเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของคนเป็นอันมาก ๑ ย่อมเป็นผู้ไม่มากด้วยเวร ๑ ย่อมเป็นผู้ไม่มากด้วยโทษ ๑ ย่อมเป็นผู้ไม่หลงกระทำกาลละ ๑ เมื่อตายไปย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ 1 ดูกรภิกษุทั้งหลาย อานิสสของความอดทนทั้ง ๕ ประการ

โลรัจจะ มีอานิสสเช่นเดียวกับขันติ แต่เป็นคุณธรรมที่ส่งเสริมขันติให้เด่นชัดขึ้น ขันติธรรมข้อนี้เป็นสิ่งที่กัลยาณมิตรจะต้องมุ่งมั่นที่จะพิชิตให้ได้ ต้องไม่ให้อำนาจกิเลสคือ ความโลภ โกรธ หลงมาบีบคั้นจิตใจ ต้องหาโอกาสขจัดออกไปจากใจ ด้วยการหมั่นทำสมาธิภาวนา และรักษาอุดมการณ์ของตนเอง ในการที่จะสร้างสันติสุขให้เกิดขึ้นแก่โลกให้ได้

สำหรับประมวลหลักธรรมที่ได้กล่าวมาข้างต้นนั้น เป็นหลักการปฏิบัติสำหรับการดำเนินชีวิตของชาวพุทธทั่วไป เพื่อให้มีชีวิตที่ดีงาม มีความสำเร็จ และเป็นประโยชน์ยิ่งขึ้นจนถึงความสมบูรณ์ เพื่อนำชีวิตให้บรรลุจุดหมาย ซึ่งมีพระภิกษุสงฆ์เป็นผู้ประพฤติปฏิบัติเป็นแบบอย่างตลอดจนสืบทอดและเผยแผ่แก่ชาวพุทธโดยทั่วไป ได้ประพฤติปฏิบัติขำกายใจให้บริสุทธิ์ ละเว้นความชั่ว ทำความดี และทำใจให้ผ่องใส ตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาเพื่อประโยชน์สุขของบุคคลและคนในสังคมให้มีแต่ความร่มเย็นเป็นสุขทั่วกัน

ผู้วิจัยเห็นว่า หลักธรรมที่ได้จากอุริทัตตชาดกนี้ที่เห็นชัดเจน ก็คือ ขันติ ความอดทน อดทนต่อความเจ็บปวดทุกข์ทวนาที่ได้รับจากทางกาย และอดทนต่อความเจ็บใจที่พราหมณ์ทรยศ การเสี่ยสละ ในการให้อภัยไม่ถือโทษต่อคนที่ทำร้ายตน และมีความตั้งใจมั่นที่จะรักษาศีลยังชีวิต และการรักษาศีลตลอดชีวิต ในที่สุดก็ได้ไปเกิดในสวรรค์ จึงแสดงให้เห็นว่าการจะไปเกิดในสวรรค์ ไม่ได้ทำได้ง่ายเพียงด้วยการพูดเท่านั้น หากแต่พระอุริทัตตต้องกระทำการรักษาอุโบสถศีลให้บริสุทธิ์ตลอดจนวัตรปฏิบัติด้านอื่น ๆ ในลักษณะของความเกี่ยวข้องในธรรมที่ต่อเนื่องกันไป และแม้บางครั้งจะพบอุปสรรคมากมายในการบำเพ็ญศีลปฏิบัติแต่พระองค์ก็ไม่ละความมุ่งมั่นนั้น

๔.๔.๒ ศิลปกรรมที่มีผลต่อการเมือง

ศิลปกรรมของชาตกเรื่องนี้ทำให้มองเห็นว่า แม้พระภริยัตจะเป็นพยานาค แต่ก็ปกครองบ้านเมืองให้สงบสุขได้ด้วยศิลป ดังมีข้อความตอนหนึ่งว่าแม้ว่าจะป่วยไข้ก็ยังนำให้นาคบริษัทรักษาอุโบสถศิลป ซึ่งสามารถประยุกต์ใช้กับสังคมไทยได้

คำว่า “ปกครอง” หมายถึง การคุ้มครอง รักษา ดูแล ควบคุมสังคมมนุษย์ ที่อยู่ร่วมกัน ตั้งแต่สังคมที่เล็กที่สุด ระดับ ครอบครัว หมู่บ้าน ตำบล อำเภอ เมือง ประเทศ กลุ่มประเทศ ไปจนถึงสังคมโลก ต้องมีการดูแลรักษาควบคุมคุ้มครอง อาทิ ในระดับครอบครัวก็ต้องมีบิดามารดา ปกครองดูแลบุตรและสมาชิกอื่นภายใน ครอบครัว สังคมที่ใหญ่ขึ้นก็ต้องมีหัวหน้าเป็นผู้นำ ปกครองดูแลสมาชิก ลดหลั่นกัน ตามสถานภาพ สำหรับประเทศไทยมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ตั้งแต่สมัยโบราณ ถ้าจะนับตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นราชธานี พบว่า พระพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้ามาในประเทศไทยแล้ว หรือก่อนหน้านั้นดินแดนที่เป็นที่ตั้งของประเทศไทยก็มีหลักฐานว่าศาสนาพุทธได้มีคนในถิ่นนี้เชื่อหลักธรรมทางพุทธศาสนาแล้ว เช่น พระธาตุพนมในอาณาจักรโคตรบูร เจดีย์วัดมหาธาตุ จังหวัดนครศรีธรรมราช พระบรมธาตุไชยา จังหวัด สุราษฎร์ธานี ในอาณาจักรศรีวิชัย แสดงให้เห็นว่า การปกครองในระดับรัฐหรือประเทศของคนในดินแดนสุวรรณภูมิมีการใช้หลักธรรมทางพุทธศาสนา ในการปกครองประเทศแล้วประเทศไทยเคยปกครองในระบบสมบูรณาญาสิทธิราช มีพระมหากษัตริย์เป็นผู้นำสูงสุดในการปกครอง พระมหากษัตริย์ของไทยมิได้ใช้อำนาจอย่างเดียวในการปกครองประเทศและเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เป็นระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์โดยเฉพาะองค์ปัจจุบันทรงใช้ ทศพิธราชธรรม ในการดูแลคุ้มครองประชาชนของพระองค์ นอกจากนี้ทรงใช้หลักธรรมทางพุทธศาสนาอื่นอีกมากในราชจริยวัตร อาทิ จักรวรรดิวัตร ๑๒ ประการ สังคหวัตถุ ๔ พรหมวิหาร ๔ ขรรวาสธรรม ๔ ราชจริยวัตร ๔ เป็นต้น

กฎหมายที่ใช้เป็นหลักในการปกครองประเทศก็ใช้หลักคำสอนทางพุทธศาสนาเป็นหลักในการออกกฎหมาย มาตั้งแต่สมัยโบราณ จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ มีการจ้างชาวต่างประเทศมาเป็นที่ปรึกษาในการออกกฎหมาย ประเทศไทยยังคงยึดหลักคำสอนทางพุทธศาสนาในการออกกฎหมาย บังคับใช้ในการปกครองประเทศ อาทิ

ศิลป ข้อที่ ๑ ปาณาติปาตา เวรมณี (งดเว้นการฆ่าสัตว์) ถ้าสมาชิกในสังคม ไปทำร้ายผู้อื่น ก็ถือว่ากระทำความผิดกฎหมาย ต้องถูกลงโทษ

ข้อที่ ๒ อทินนทานา เวรมณี (งดเว้นการลักทรัพย์) ถ้าสมาชิกในสังคม ไปลักทรัพย์ของผู้อื่นก็ถือว่ากระทำความผิดกฎหมายต้องถูกลงโทษอย่างนี้เป็นต้น จะเห็นได้ว่าหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาส่งเสริมในด้านการปกครองให้สมาชิกในสังคมอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข

ธรรมสำหรับพระราชา ธรรมสำหรับพระราชาซึ่งเป็นแบบแผนในการปกครอง ได้แก่ ทศพิธราชธรรม ๑๐ จักรวรรดิวัตร ๑๒ และราชสังคหวัตถุ ๔ เป็นพระราชกรณียกิจของ พระมหากษัตริย์ที่ได้ทรงบำเพ็ญคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติและประชาชนอย่างใหญ่หลวง

ทศพิธราชธรรม ๑๐^{๓๐} คือธรรมในการใช้พระราชอำนาจและการบำเพ็ญประโยชน์ต่อ อาณาประชาราษฎร์ มีดังนี้

๑. การให้
๒. การบริจาค
๓. ความประพฤติดีงาม
๔. ความซื่อตรง
๕. ความอ่อนโยน
๖. ความทรงเดช
๗. ความไม่โกรธ
๘. ความไม่เบียดเบียน
๙. ความอดทน
๑๐. ความไม่คลาดเคลื่อนในธรรม

จักรวรรดิวัตร ๑๒^{๓๑} คือธรรมอันเป็นพระราชจริยานวัตร ทรงถือและอาศัยธรรมข้อนี้ เป็นหลักสำหรับการปกครองประเทศ ดังนี้

๑. ควรอนุเคราะห์คนในราชสำนัก และคนภายนอกให้มีความสุข ไม่ปล่อยปละละเลย
๒. ควรผูกไมตรีกับประเทศอื่น
๓. ควรอนุเคราะห์พระราชวงศานุวงศ์
๔. ควรเกื้อกูลพราหมณ์ คหบดี และคฤषีชน คือเกื้อกูลพราหมณ์และผู้ที่อยู่ในเมือง
๕. ควรอนุเคราะห์ประชาชนที่อยู่ในชนบท
๖. ควรอนุเคราะห์สมณพราหมณ์ผู้มีศีล
๗. ควรจักรักรักษาฝูงเนื้อ นก และสัตว์ทั้งหลายมิให้สูญพันธุ์
๘. ควรห้ามชนทั้งหลายมิให้ประพฤติผิดธรรม และชักนำด้วยตัวอย่างให้อยู่ในกุศลสุจริต
๙. ควรเลี้ยงดูคนจน เพื่อมิให้ประกอบกรทุจริตและอกุศลต่อสังคม
๑๐. ควรเข้าใกล้สมณพราหมณ์เพื่อศึกษาบุญและบาป กุศล และอกุศลให้แจ่มชัด
๑๑. ควรห้ามจิตมิให้ต้องการไปในที่ที่พระมหากษัตริย์ไม่ควรเสด็จ

^{๓๐} ชุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๔๐/๘๖.

^{๓๑} ที.ม. (ไทย) ๑๑/๓๑๓/๒๔๕.

๑๒. ควรระงับความโลภมิให้ปรารถนาในลาภที่พระมหากษัตริย์มิควรจะได้

ราชสังคหวัตถุ ๔ คือ^{๓๒}

๑. ทาน แบ่งปันสิ่งของให้กัน
๒. ปิยวาจา พูดจาดีต่อกัน
๓. อัตถจริยา ทำประโยชน์ให้กัน
๔. สมานัตตตา วางตัวเหมาะสม

พระราชกรณียาณูวัตรอันเป็นที่ยึดเหนี่ยวนำใจประชาชน สำหรับเป็นแนวทางในการวางนโยบายปกครองบ้านเมือง ดังนี้ ทรงพระปรีชาในการบำรุงธัญญาหารให้บริบูรณ์ ทรงพระปรีชาในการสงเคราะห์บุรุษที่ประพฤติดี ทรงพระปรีชาในการบำบัดทุกข์บำรุงสุขของราษฎร และการตรัสพระวาจาที่อ่อนหวานแก่ชนทุกชั้นโดยควรแก่ฐานะ

นอกจากนี้ยังมีหลักธรรมที่เกี่ยวกับการเป็นผู้นำ ที่จะปกครองบ้านเมือง หรือเป็นผู้นำสังคมได้เป็นอย่างดี ดังต่อไปนี้คือ

พรหมวิหาร ๔^{๓๓} เป็นหลักธรรมของผู้ใหญ่ ที่ควรถือปฏิบัติเป็นนิตย์ มี ๔ ประการคือ

๑. เมตตา ความรักใคร่ ปรารถนาจะให้อื่นมีความสุข
๒. กรุณา ความสงสาร คิดช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นทุกข์
๓. มุทิตา ความพลอยยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดีมีสุข
๔. อุเบกขา วางตนเป็นกลาง ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ เมื่อผู้อื่นถึงวิบัติ มีทุกข์

เวสัชชกัณเฑาะ ๕^{๓๔} เวสัชชกัณเฑาะ แปลว่า ธรรมที่ยังความกล้าหาญให้เกิดขึ้นมี ๕ ประการ คือ

๑. ศรัทธา เชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ
๒. ศील ประพฤติการวาจาเรียบร้อย
๓. พาหุสัจจะ ความเป็นผู้ศึกษามาก
๔. วิริยารัมภะ ตั้งใจทำความพากเพียร
๕. ปัญญา รอบรู้สิ่งที่ควรรู้

^{๓๒} อด จตุกก (ไทย)๒๑/๓๒/๓๒.

^{๓๓} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๘๔/๒๒๕.

^{๓๔} ที.ปา (ไทย) ๑๑/๓๕/๖๕.

บารมี ๖^{๓๕} เป็นหลักธรรมอันสำคัญที่จะนิยามซึ่งความรักใคร่ นับว่าเป็นหลักธรรมที่เหมาะสมมากสำหรับนักปกครองจะพึงยึดถือปฏิบัติ มีอยู่ ๖ ประการคือ

๑. ทาน การให้เป็นสิ่งที่ควรให้
๒. ศีล การประพฤติในทางที่ชอบ
๓. ขันติ ความอดทนอดกลั้น
๔. วิริยะ ความขยันหมั่นเพียร
๕. ฌาน การเพ่งพิจารณาให้เห็นของจริง
๖. ปัญญา ความมีปัญญารอบรู้

ไตรสิกขา^{๓๖} เพื่อเป็นการสนับสนุนให้เกิดความตั้งใจดีและมีมือสะอาด นักปกครองต้องประกอบตนไว้ในไตรสิกขาข้อที่ต้องสำเหนียก ๓ ประการ คือ

๑. ศีล
๒. สมาธิ
๓. ปัญญา

ทั้งนี้เพราะ **ศีล** เป็นเครื่องสนับสนุนให้กาย (มือ) สะอาด

สมาธิ เป็นเครื่องสนับสนุนให้ใจสงบ

ปัญญา เป็นเครื่องทำให้ใจสว่าง รู้ถูก รู้ผิด

หลักที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ล้วนแล้วแต่เกิดขึ้นมาได้เพราะผู้ที่มีอำนาจในการปกครองนั้นเป็นผู้มีศีลเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวด้วยกันทั้งสิ้น เมื่อนำมาปรับใช้ก็จะเกิดประโยชน์ทั้งต่อตนเองและสังคมไทยอย่างมหาศาล

๔.๔.๓ ศีลบารมีที่มีผลต่อเศรษฐกิจ

ศีลเป็นปกติของความเป็นมนุษย์ เป็นเจตนา ละเว้นจากความชั่ว และได้ทราบความสำคัญของการรักษาศีลว่า ทำให้ได้รูปสมบัติที่เหมาะสมต่อการสร้างบารมีอย่างเต็มที่ ทำให้เกิดความสุขในการดำเนินชีวิตทั้งชาตินี้ ชาติหน้า และชาติสุดท้าย ที่จะส่งผล ให้ได้บรรลุลุทธิธรรมขั้นสูงสุดในพระพุทธศาสนา พร้อมทั้งได้ศึกษาเรียนรู้วิธีการรักษาศีล ให้เกิดความบริสุทธิ์ บริบูรณ์อย่างถูกต้อง คือ ให้เกิดความเย็นกาย เย็นใจ เพราะได้เรียนรู้หลักในการวินิจฉัยว่า อะไรเรียกว่า ศีลขาด ศีลทะลุ ศีลต่าง ศีลพร้อย และถ้าปฏิบัติให้ได้ผลยิ่ง ๆ ขึ้นไปอีก ก็จะกลายเป็นศีลบารมีดังที่ได้กล่าวมาแล้วในบทก่อน

^{๓๕} ชู.จริยา (ไทย) ๓๓/๓๖/๔๐๖.

^{๓๖} อัง.ปญจก (ไทย) ๒๒/๓๗๖/๔๔๕.

ศิลปารมย์ที่กล่าวไว้ในภริยัตตชาดกนั้น จะเห็นได้ว่าบ้านเมืองของพระภริยัตตมีความมั่งคั่งด้วยรัตนต่าง ๆ เพราะว่ามีการรักษาอุโบสถศีลอยู่เป็นนิจ จึงตั้งมีอานิสงค์ข้อหนึ่งอยู่ว่าย่อมได้โภคทรัพย์สมบัติมากมาย หมายความว่า ศีล ย่อมทำให้ผู้รักษได้โภคทรัพย์ประการหนึ่ง และใช้ได้อย่างเต็มที่อีกประการหนึ่ง ศีลทำให้เกิดโภคทรัพย์ได้อย่างไร จะสังเกตเห็นได้โดยทั่วไป จากหน่วยงานต่างๆ ทั้งภาครัฐบาล และเอกชน ล้วนต้องการบุคลากรที่มีคุณธรรมทั้งสิ้น ดังนั้นในการสมัครเข้าทำงานหรือแต่งตั้งบุคลากร ประจำตำแหน่งต่างๆ ผู้มีศีลสมบูรณ์ย่อมได้รับการพิจารณาก่อน เพราะเหตุแห่งศีลในตัวเอง ทำให้เป็นบุคคลที่มีความน่าเชื่อถือไว้วางใจ อันเนื่องมาจากความประพฤติ และการแสดงออกอันดีงาม สม่าเสมอ จนเป็นที่ประจักษ์แก่สายตาของผู้พบเห็นหรือผู้ร่วมงาน

บิดามารดาที่มีโภคทรัพย์สมบัติ เมื่อถึงคราวที่จะมอบทรัพย์ให้แก่บุตรหลาน ย่อมต้องพิจารณา เลือกสรร ผู้ที่ประพฤติตัวดี มีศีล มีธรรม เพื่อความมั่นใจว่าผู้นั้นจะสามารถรักษาทรัพย์สมบัติที่มอบให้ได้ และสามารถใช้จ่ายทรัพย์นั้นไปเพื่อทำประโยชน์ได้อย่างเต็มที่ โดยเฉพาะถ้าบิดามารดาเป็นชาวพุทธ ย่อมปรารถนาให้บุตรหลานนำทรัพย์นั้นไปสร้างบุญกุศล เพื่ออุทิศบุญกุศลนั้นแก่ตนในโลกหน้า

ศีลทำให้ใช้ทรัพย์ได้เต็มที่คืออย่างไร ทรัพย์ที่เราได้มาด้วยความสุจริต ย่อมก่อให้เกิดความไม่สบายใจ ทุกครั้งที่ได้ใช้ หรือเมื่อได้นึกถึง คนโบราณมักกล่าวว่า สิ่งของที่ได้มาโดยไม่ชอบธรรมเปรียบเสมือนของร้อน ทั้งนี้เพราะเจ้าของจะหวาดผวาทูครั้งที่ได้เห็นทรัพย์สินที่ตนได้มาโดยสุจริต ส่วนผู้ที่ได้ทรัพย์มาด้วยความสุจริต ย่อมภาคภูมิใจในทรัพย์ที่ตนหามาได้ เมื่อจะใช้ทรัพย์ย่อมใช้โดยปราศจากความหวาดระแวง

อานิสงส์ของการรักษาศีลที่กล่าวมาแล้ว เป็นเรื่องเฉพาะตัวบุคคล หมายความว่า ใครรักษาศีลได้ ครอบบริบูรณ์ ผู้นั้นย่อมได้รับอานิสงส์ดังกล่าว ซึ่งเกิดผลเฉพาะตัวแก่ผู้ปฏิบัติ แต่ถ้าบุคคลหมู่คณะใด เมืองใด ประเทศใด พร้อมใจกันระมัดระวังมิให้การรักษาศีลขาดตกบกพร่อง อานิสงส์ย่อมเกิดขึ้นครอบคลุมทั้งแผ่นดิน เมืองนั้น ประเทศนั้น จะมีแต่ความอุดมสมบูรณ์ ประชาชนอยู่ดีกินดีกันทุกคน

ในทำนองกลับกัน ถ้าเมืองใด ประเทศใด มีผู้นำทุจริต ซึ่งทั้งนี้ย่อมหมายถึงว่า ประชาชนชาวเมือง ทั้งหลาย ก็มีแนวโน้มเป็นผู้ทุจริตด้วย บ้านเมืองนั้นก็ประสบทุกภิกขภัย คือ ความอดอยากยากแค้น ไป ทั่วทุกหย่อมหญ้าด้วย ดังมีเรื่องปรากฏใน กุรุธรรมชาดก^{๓๗} คือมีความเดือดร้อน เพราะไม่รักษาศีล ซึ่งนอกจากนี้ยังมีหลักธรรมที่มีผลต่อเศรษฐกิจเช่น

^{๓๗} ดูรายละเอียดใน ขุ.ชา.อ (ไทย) ๕๕/๘๘๓-๘๘๒.

ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์^{๓๘} เป็นหลักธรรมในพุทธศาสนา คือ ประโยชน์ในปัจจุบัน ๔ อย่าง บ้างเรียกว่า หัวใจเศรษฐี "อุ อา กะ สะ" อาจเรียกสั้น ๆ ว่า ทิฏฐธัมมิกัตถะ (เนื่องจากอรรถะ แปลว่า ประโยชน์อยู่แล้ว จึงไม่จำเป็นต้องมีประโยชน์ ซ้ำซ้อนกันสองคำก็ได้) หรืออาจเรียกเต็ม ๆ ว่า ทิฏฐธัมมิกัตถสังวัตตนิกรรม ๔ หมายถึง ธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ในปัจจุบัน หลักธรรมอันอำนวยประโยชน์สุขขั้นต้น เพื่อประโยชน์สุขสามัญที่มองเห็นกันในชาตินี้ ที่คนทั่วไปปรารถนา มี ทรัพย์ ยศ เกียรติ ไมตรี เป็นต้น อันจะสำเร็จด้วยธรรม ๔ ประการ คือ

๑. อุฏฐานสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความหมั่น เช่นขยันหมั่นเพียร เลี้ยงชีพด้วยการหมั่นประกอบการทำงาน เป็นผู้ขยันไม่เกียจคร้านในการงานนั้น ประกอบด้วยปัญญาเครื่องสอดส่อง อันเป็นอุปายในการงานนั้น ให้สามารถทำได้สำเร็จ

๒. อารักขสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการรักษาโภคทรัพย์ (ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร โดยชอบธรรม) เขารักษาคุ้มครองโภคทรัพย์เหล่านั้นไว้ได้พร้อมมูล ไม่ให้ถูกลัก หรือทำลายไปโดยภัยต่างๆ

๓. กัลยาณมิตตตา คบคนดี ไม่คบคนชั่ว อยู่อาศัยในบ้านหรือนิคมใด ย่อมดำรงตนเจรจา สนทนากับบุคคลในบ้านหรือนิคมนั้น ซึ่งเป็นผู้มีสมาจารบริสุทธิ์ ผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธา ศีล จาคะ ปัญญา

๔. สมชีวิตา อยู่อย่างพอเพียง รู้ทางเจริญทรัพย์และทางเสื่อมแห่งโภคทรัพย์ แล้วเลี้ยงชีพพอเหมาะ ไม่ให้สุรุ่ยสุร่ายฟุ่มเฟือยนัก ไม่ให้ฝืดเคืองนัก ด้วยคิดว่า รายได้ของเราจักต้องเหนือรายจ่าย และรายจ่ายของเราจักต้องไม่เหนือรายได้

หลักธรรมข้อนี้เกี่ยวข้องกับภริยัตตชาดกในเรื่องกัลยาณมิตตตา คือพระภริยัตตไม่ได้คบ กัลยาณมิตรจึงทำให้ต้องได้รับอันตราย ถ้าสังคมไทยนำหลักธรรมข้อนี้ไปประยุกต์ใช้ก็จะทำให้เกิดประโยชน์ทั้งต่อตนเองและต่อสังคมด้วย

การปฏิบัติตามหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา ทำให้สามารถลดความโลภ ที่มันลุ่มร้อน อยู่ภายในจิตใจลงไปได้มาก ความโลภก่อให้เกิดปัญหาชีวิต หาเงินได้มาไม่เคยพอใช้เป็นหนี้สินมากมาย ถ้าหากลดความโลภลงมาได้ ไม่หาหนี้สินมาเพิ่มอีก ปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า จะทำให้รู้จักวิธีดำเนินชีวิตไปอย่างเรียบง่าย และพอใจในสิ่งที่ตัวเองมีอยู่

หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้านั้น ถึงแม้ว่าจะมีมาตั้งแต่ครั้งสมัยพุทธกาล แต่ทุกหลักธรรมยังคงทันสมัยอยู่เสมอ สามารถนำไปประยุกต์ใช้เป็นเครื่องดำเนินชีวิตได้เป็นอย่างดี ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะหลักธรรมดังกล่าวเป็นความจริงที่ สามารถพิสูจน์ได้ที่เรียกว่า "สัจธรรม" ปฏิบัติให้เห็นผลอย่างแท้จริงอยู่ที่จะนำหลักธรรมข้อใดมาใช้ให้เหมาะสมกับตัวเองมากที่สุดหลักธรรมนั้นได้แก่

^{๓๘} อกุฏฐก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๐.

อริยทรัพย์ ๗ ประการ มีดังนี้^{๓๙}

๑. **สัทธา** คือ ความเชื่อความเลื่อมใส ควรเชื่อในสิ่งที่ดีเป็นประโยชน์มีสาระเป็นแก่นสารจริงจริง

๒. **ศีล** หรือ ศีลคือความปกติทางกายและทางวาจา ไม่สร้างความเดือดร้อนให้แก่ผู้อื่น ไม่สร้างความทุกข์ให้แก่ผู้อื่น ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ด้วยการละเว้นจากการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ละเว้นจากการลักทรัพย์ ละเว้นจากการประพฤติดิฉิตประเวณี ละเว้นจากการพูดปดมดเท็จ ละเว้นจากการเสพสุรายาเมา

๓. **หิริ** คือ ความละอายต่อบาป

๔. **โอตตปปะ** คือ ความสะดุ้งตกใจกลัวต่อบาป ขึ้นชื่อว่าเป็นบาปแล้วไม่ทำ มีความละอายต่อบาป พุจริต การทำผิด ทำไม่ดีทุกสิ่งทุกอย่าง มีความสะดุ้งตกใจกลัวต่อบาปพุจริต หรือกรรมวิบากที่ผู้ทำผิดแล้วจะต้องได้รับเสวยกรรมวิบาก คือ ความทุกข์

๕. **พาหุสัจจะ** คือ ความเป็นผู้ที่ได้รับการศึกษาเล่าเรียนดี ได้สดับตรับฟังหรือการทรงจำธรรมไว้ในจิตใจซึ่ง เป็นสิ่งสำคัญ

๖. **จาคะ** คือ การบริจาคทานแก่ผู้ที่ควรให้ การให้ควรเป็นการให้บริจาคด้วยน้ำใสใจจริง แก่ผู้ที่ควรให้

๗. **ปัญญา** คือ ความรอบรู้ รอบรู้ทั้งในสิ่งที่เป็นประโยชน์และสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ สิ่งใดเป็นประโยชน์ก็ชวนขวยท่าแต่สิ่งนั้น สิ่งใดที่ไม่เป็นประโยชน์ก็พยายามหลีกเลี่ยงให้ห่างไกล

ผู้ที่มีธรรมทั้ง ๗ ประการนี้ พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า เป็นผู้ไม่จน ถึงแม้ว่าทรัพย์สมบัติภายนอก คือ เงินทองข้าวของอย่างอื่น ข้าวเมล็ดเดียวจะไม่มีก็ตาม ท่านกล่าวว่าเป็นผู้ที่ไม่จน เพราะมีอริยทรัพย์ คือ ทรัพย์อันประเสริฐเต็มพร้อมอยู่ในจิตใจ

จะเห็นได้ว่าอริยทรัพย์ ๗ ประการนี้ เกี่ยวข้องกับศีลซึ่งเป็นเครื่องควบคุม การกระทำไม่ให้ตกไปในที่ชั่ว และเป็นองค์ประกอบของหลักธรรมที่ปฏิบัติแล้วมีผลกับเศรษฐกิจของสังคมโดยรวม นอกจากนี้ยังมีหลักธรรมที่เกี่ยวกับศีลในทางเศรษฐกิจ ดังนี้คือ

สัมมาอาชีวะ^{๔๐} คำว่า "สัมมาอาชีวะ หรือ สัมมาชีพ" แปลว่า การเลี้ยงชีวิตในทางที่ชอบ คือการทำมาหากิน หรือหน้าที่การงาน การทำงานของมนุษย์เราเพื่อหารายได้มาประทังชีวิตหรือเลี้ยงชีวิตของตนและครอบครัวนั่นเอง การเลี้ยงชีวิต ไม่ว่าจะเป็นอาชีพอะไรก็แล้วแต่ จะเป็นพ่อค้า แม่ค้า ชาวไร่ ชาวนา เกษตรกรรม ปศุสัตว์ หรือจะเป็นข้าราชการ นักธุรกิจ อย่างใดอย่างหนึ่งก็แล้วแต่ สรุปการกระทำนั้น ๆ ออกมาเป็น ๒ ทาง คือ

^{๓๙} ติ.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๑.

^{๔๐} ม.อ. (ไทย) ๑๔/ ๒๗๘/๑๕๘.

๑. ทางกาย คือ การงานหรืออาชีพ ที่ต้องใช้กำลังร่างกาย หรือการกระทำทางกาย เข้าประกอบ

๒. ทางวาจา คือ การงานหรืออาชีพ ที่ต้องใช้วาจาเข้าประกอบในการทำงาน อาชีพบางอย่าง อาจใช้ร่างกายอย่างเดียวเข้ากระทำ อาชีพบางอย่าง อาจใช้วาจาอย่างเดียว ในการกระทำ และอาชีพบางอย่างอาจใช้ทั้งทางกาย และทางวาจาทั้งสองเข้ากระทำ เช่น ค้าขาย ใช้ร่างกาย ในการผลิตสินค้า และใช้คำพูดหรือเครื่องมือ เช่นหนังสือ เครื่องคอมพิวเตอร์ เป็นต้น ในการโฆษณาสินค้า หรือบอกราคาสินค้า ถ้าผลิตสินค้าปลอม เป็นกายทุจริต โฆษณาเกินความจริง หรือตั้งราคาสูงเกินความจริง เป็นวจีทุจริต อย่างนี้เป็นต้น

เพราะฉะนั้น การกระทำทางกาย และทางวาจา คือคำพูด นี่จึงเป็นหลักในการทำงาน หรืออาชีพ ดังนั้น สัมมาอาชีพในทางพระพุทธศาสนา จึงกำหนดเอา กายกรรม ๓ คือ การกระทำทางกาย ๓ ประการ และวจีกรรม ๔ คือการเปล่งวาจา คำพูด หรือแสดงเครื่องหมายสัญลักษณ์ ที่เป็นไปอย่างสุจริต เป็นหลักในการตัดสิน ถ้ากายกรรม ๓ และวจีกรรม ๔ ที่เกี่ยวเนื่องกับการงานอันเป็นอาชีพ เป็นทุจริต หรืออาชีพอะไรก็ตามที่เป็นปฏิปักษ์ต่อกายสุจริต ๓ และวจีสุจริต ๔ อาชีพนั้น ๆ ทั้งหมด จัดเป็น มิจฉาอาชีพะ หรือเป็นมิจฉาชีพ ท้นที่

กายสุจริต ๓ ได้แก่

๑. ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่เบียดเบียน ทรมานสัตว์ทุกชนิด
๒. ไม่ลักทรัพย์ ไม่ยักยอกทรัพย์ ตลอดจนวิธีการอื่นๆ ที่เป็นเหตุให้ได้ทรัพย์มาโดยทุจริต
๓. ไม่ประพฤติดมิดในกาม ไม่นอกใจภรรยา หรือสามีของตน

วจีสุจริต ๔ ได้แก่

๑. ไม่พูดเท็จ
๒. ไม่พูดคำหยาบ
๓. ไม่พูดส่อเสียด
๔. ไม่พูดเพ้อเจ้อไร้สาระ

ถ้าหาก กายสุจริต ๓ วจีสุจริต ๔ เหล่านี้ บุคคลกระทำไปโดยไม่เกี่ยวกับการงานอันเป็นอาชีพ ท่านเรียก กายสุจริต ๓ วจีสุจริต ๔ เหล่านี้ว่า "สัมมากรรมมันตะ และ สัมมาวาจา" ตามลำดับ

มิจฉาอาชีพะ หรือ มิจฉาชีพ มี ๒ ชนิด คือ

๑. มิจฉาชีพที่เป็น อัมมิกะ คือ เป็นมิจฉาอาชีพะ แต่ประกอบด้วยธรรม (ผิดในทางธรรม แต่ถูกในทางโลก) มุ่งหมายเอาเพียงว่า เป็นสิ่งที่ถูกต้องตามกฎหมายบ้านเมือง เช่น อาชีพฆ่าสัตว์ เปิดโรงฆ่าสัตว์, เชือดเปิด ไก่ หมู เป็นต้น, อาชีพขายประมง, อาชีพผลิต ค้าขายเครื่องมีนเมา เป็นต้น (ถ้าได้รับอนุญาต จัดว่าถูกกฎหมาย)

๒. มิจฉาอาชีวะที่เป็น อัมมิกะ คือ เป็นมิจฉาอาชีวะด้วย และผิดกฎหมายบ้านเมืองด้วย (ผิดทั้งทางโลกและทางธรรม) เช่น อาชีพมือปืนรับจ้าง, อาชีพค้ายาบ้า, เปิดสถานโสเภณี ผิดกฎหมาย

สัมมาอาชีวะ หรือ สัมมาชีพ มี ๒ อย่าง เช่นเดียวกัน คือ

๑. สัมมาอาชีพที่เป็น อัมมิกะ เป็นสัมมาอาชีพด้วย ถูกกฎหมายบ้านเมืองด้วย (เรียกว่าถูกทั้งทางโลกทางธรรม) คือ อาชีพต่างๆ ที่เป็นกายสุจริต ๓ วจิสฺสุจริต

๒. สัมมาอาชีวะที่เป็น อัมมิกะ เป็นสัมมาอาชีวะ แต่ผิดกฎหมายบ้านเมือง เช่น อาชีพขอทาน ขอด่วยจิตที่บริสุทธิ์ เพื่อประทังชีวิต มิได้คิดหลอกลวงหรือเสแสร้งแต่ประการใด จัดว่าเป็น สัมมาอาชีวะ แต่ผิดกฎหมาย เพราะกฎหมายกำหนดไม่ให้มีขอทาน อาชีพขอทานเป็นมิจฉาอาชีวะไม่ได้ ต้องจัดว่าเป็นสัมมาอาชีวะ แต่ถ้าเมื่อใดก็ตามที่เขาผิดต่อกายสุจริต ๓ หรือวจิสฺสุจริต ๔ เช่น เสแสร้งแกล้งทำเป็นคนพิการ ง้อยเปลี่ยนเสียขาเป็นต้น หรือพูดหลอกลวง เพื่อให้คนให้ทาน เป็นต้น อย่างนี้จัดเป็นมิจฉาอาชีวะทันที และผิดกฎหมายด้วย จัดเข้าในมิจฉาอาชีวะที่เป็นอัมมิกะทันที

การตัดสินความเป็นสัมมาอาชีวะ หรือ มิจฉาอาชีวะในทางพุทธศาสนา ต้องยึดหลักของกายสุจริต ๓ วจิสฺสุจริต ๔ เป็นหลัก ถ้าผิดต่อกายสุจริต ๓ วจิสฺสุจริต ๔ จัดเป็นมิจฉาอาชีวะ

สันโดษ^{๔๑} คำว่าสันโดษไม่ได้หมายถึงการอยู่ลำพังคนเดียวอย่างเดียวก็น่าไม่ แต่หมายถึงการพอใจในสิ่งที่ตนมีอยู่ ในของของตัว ซึ่งท่านได้ให้นิยามที่เป็นลักษณะของความสันโดษเป็นดังนี้ คือ

๑. ยถาลาภสันโดษ หมายถึงความยินดีตามมีตามเกิด คือมีแค่ไหนก็พอใจเท่านั้น เป็นอยู่อย่างไรก็ควรพอใจ ไม่คิดน้อยเนื้อต่ำใจในสิ่งที่ตัวเองเป็นอยู่

๒. ยถาลาภสันโดษ หมายถึงความยินดีตามกำลัง เรามีกำลังแค่ไหนก็พอใจเท่านั้น ตั้งแต่กำลังกาย กำลังทรัพย์ กำลังบารมี หรือกำลังความสามารถเป็นต้น

๓. ยถาสารูปสันโดษ หมายถึงความยินดีตามควร ซึ่งโยงใยไปถึงความพอเหมาะพอควรในหลายๆเรื่อง เช่นรูปลักษณะของตนเอง และรวมทั้งฐานะที่เราเป็นอยู่

รู้จักประมาณ^{๔๒} ในหมู่มนุษย์และสัตว์ทุกจำพวก ต่างมีความปรารถนาต้องการความสุขด้วยกันทั้งนั้น โดยเฉพาะมนุษย์ซึ่งเป็นผู้มีสติปัญญาสูง มีความรู้ความสามารถมากกว่าสัตว์เหล่าอื่น เพราะว่ามันมนุษย์รู้จักสิ่งที่เป็นประโยชน์ และสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ดังนั้น จึงดิ้นรนแสวงหาความสุขให้แก่ตนเอง ความปรารถนาหาความสุขนั้นมีทั้งถูกต้องและไม่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม เมื่อใดมนุษย์แสวงหาความสุขอย่างไม่มีขอบเขต ปลอ่ยให้เป็นที่ตามอำนาจของกิเลส ความทุกข์ความเดือดร้อนก็จะเกิดขึ้นทั้งแก่ตนและผู้อื่น เพราะเป็นการดิ้นรนเกินขอบเขต เกินประมาณที่พอดี

^{๔๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม (พิมพ์ครั้งที่๑๒) พ.ศ. (กรุงเทพมหานคร : อาส.อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, พ.ศ.๒๕๔๖) หน้า ๒๖.

^{๔๒} ชู.ชา (ไทย) ๒๗/๓๖๖/๑๐๐.

คำว่าประมาณ หมายถึง การกะ กำหนด คาดคะเน คาดหมาย ในการประมาณนั้น ท่านแสดงการประมาณไว้ ๓ ประการด้วยกัน คือ ๑.ประมาณในการแสวงหา ๒.ประมาณในการรับ และ ๓.ประมาณในการบริโภค

ประการที่ ๑ ประมาณในการแสวงหา สมเด็จพระบรมศาสดาทรงแสดงลักษณะการแสวงหาไว้ ๒ อย่าง คือ

๑.การแสวงหาอย่างประเสริฐ ได้แก่ การแสวงหาทางดับความทุกข์ ทั้งที่เป็นทุกข์ประจำสังขาร หรือทุกข์อื่นใด ล้วนไม่เป็นที่พึงประสงค์ของใครๆ มนุษย์ทั้งหลายทั้งในอดีตและปัจจุบันจึงแสวงหาทางดับทุกข์เหล่านั้น ทางดับทุกข์ดับกิเลสได้อย่างสิ้นเชิง พระบรมศาสดาทรงตรัสความจริงอย่างประเสริฐ ๔ ประการ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค เมื่อดำเนินตามหลักความจริงนี้แล้ว ย่อมสามารถสลัดออกจากกองทุกข์ สละภพ สละชาติได้ คือ ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏอีกต่อไป การแสวงหาอย่างนี้เรียกว่า การแสวงหาอย่างประเสริฐ

๒.การแสวงหาอย่างไม่ประเสริฐ ได้แก่ การแสวงหาที่เป็นไปตามคติโลก เช่น การแสวงหาเกียรติยศ ลาภ สุข สรรเสริญ ซึ่งเป็นที่ปรารถนาของชาวโลก จึงมีการดิ้นรนแสวงหากันมาก ถ้าผู้ใดแสวงหาไม่รู้ประมาณ แสวงหาในทางที่ไม่ถูกต้อง ความทุกข์ ความเดือดร้อนก็จักเกิดมีแก่ผู้นั้น

ประการที่ ๒ ประมาณในการรับ การรับเป็นเรื่องที่ทุกคนต้องการ โดยเฉพาะในสิ่งที่น่าปรารถนา จะเห็นได้ว่าเมื่อตอนที่เราเป็นเด็ก อยู่ในฐานะที่จะรับการอนุเคราะห์สังเคราะห์จากบิดามารดา แต่เมื่อเติบโตขึ้นมา มีการศึกษา มีงานทำแล้ว จะเป็นผู้รับฝ่ายเดียวจะไม่สมควร เพราะการคอยแบมือรับจากบิดามารดาอยู่ร่ำไปก็จะเป็นเด็กที่ไม่รู้จักโต ฉะนั้นจึงควรเป็นผู้รู้ประมาณในการรับ รู้ฐานะของตน การรู้จักความพอดี พอประมาณนั้น จะเป็นสื่อสร้างความนิยมนิยมชอบ เป็นที่เมตตาเอ็นดูของผู้ให้

ประการที่ ๓ ประมาณในการบริโภค การรับประทานและการใช้สอยต้องรู้จักประมาณในการบริโภคใช้สอย การบริโภคอาหารนั้นไม่ควรมากหรือน้อยเกินไป คือควรกินอย่างพอประมาณ กินอย่างมีสติ ไม่มัวเมาในรสอาหาร ส่วนการใช้สอยทรัพย์ควรใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยยึดหลักการเลี้ยงชีวิตพอสมควรแก่กำลังทรัพย์ที่หามาได้ ไม่ให้ฟืดเคืองนัก ไม่สุรุ่ยสุร่าย

ฉะนั้น ท่านสาธุชนทั้งหลายควรเป็นผู้รู้จักประมาณ คือความพอดี รู้ประมาณทั้งในการแสวงหา ทั้งในการรับ ทั้งในการบริโภคใช้สอย ให้พอดี พอเหมาะ พอควร ชีวิตก็จะมีแต่ความสุข ไม่มี ความเดือดเนื้อร้อนใจในทุกสถานในกาล ทุกเมื่อ

สรุปจากหลักธรรมที่กล่าวมาข้างต้นนั้น ทำให้ทราบว่าศีลธรรมมีในอุริทัตตาดกนั้นไม่ว่าจะเป็นหลักไตรสิกขา หลักอริยทรัพย์ เป็นต้นที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับสังคมไทยได้ทุกเมื่อ ไม่ว่าจะในด้านสังคม การเมือง เศรษฐกิจ ทุกด้าน ล้วนแล้วแต่มีศีลเป็นพื้นฐานทั้งนั้น จึงทำให้เกิดมีหลักธรรมที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับสังคมไทยได้